

KELTA EMAILOS FIBULÁK A KÖZÉP-TISZA-VIDÉKEN

F. KOVÁCS PÉTER¹Magyar Régészet 13. évf. (2024) 2. szám, pp. 82–88. <https://doi.org/10.36245/mr.2024.2.6>

Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében a múzeum falain kívülről érkező civilek bevonása a régészeti munkába 2015-ben kezdődött. A magánemberek, a múlt iránt szenvedélyesen elkötelezett amatőr kutatók egyre nagyobb számban érdeklődtek szinte kizárólagosan arról, hogy a múzeum égisze alatt milyen módon lehet fémkereső műszerrel kutatást végezni. A közel évtizedes munkának rengeteg eredménye van, amelyekről még nagy vonalakban beszámolni is nehézkes volna; ezért egy korábban ritkának tartott tárgycsoportot, az emaillel díszített kelta fibulákat mutatom be. A vizsgált területről eddig összesen 17 db emailos fibula töredéke került a gyűjteménybe fémkeresés eredményeként. Megtalálásuk helye GPS koordinátákkal rögzített. Tíz példányt korábban már publikáltunk (F. KOVÁCS 2020; 2021), ám azóta újabb hét darabbal bővült a gyűjtemény. A tárgytypus ilyen mennyiségben történő felbukkanása merőben új módon járulhat hozzá a Közép-Tisza-vidék késő vaskori kapcsolatrendszerének megértéséhez és egy korábban ritkának gondolt fibulatípus megismeréséhez.

Kulcsszavak: vaskor, Jász-Nagykun-Szolnok megye, emailos fibula, kelták

A Kr.e. 3. századtól a keleti kelta körben gyakori jelenség a különböző tárgyak emaillel történő díszítése. Az emailos kelta fibulákkal először Sellye I. foglalkozott összefoglalóan (SELLEYE 1939); munkájában a késő La Tène időszakra keltezte és övláncok részének tartotta őket. Hunyady I. ugyancsak a kései La Tène-re és a római császárkorra keltezte őket és felvetette, hogy a „déli vidékeken” alakulhattak ki (HUNYADY 1942–1944, 82–83). A növekvő számú közlést követően fogalmazódott meg az a vélemény (TODOROVIC 1968; 1971; 1974; TATIC-ĐURIC 1970), hogy ez a fibulatípus a közép és a késő La Tène átmenete során alakult ki és használatban volt a kései időszak alatt is (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970, 15, 37). M. Guštin szerint elsősorban a scordiscus női viselet szerves része lehetett (GUŠTIN 1984, 330). P. Popović elemzése szerint az általa Zemun-típusnak nevezett fibulát a Szerémség keleti részén készítették és a „kis szkordiszkuszok” közvetítésével jutott el a dák-geta kultúrkörbe (POPOVIĆ 2002). Ő e fibulák használatát a Kr. e. 2–1. századra datálta (POPOVIĆ 2002, 353–354). M. Guštin az emailos La Tène fibulákat lényegében két nagy csoportra osztotta: a négyzetes hátú közép- és a háromszög alakú késő-La Tène típusra, amelynek hátán háromszög és téglalap alakú lemezek is vannak. Az általa közölt elterjedési térkép azt sugallja, hogy leginkább a Száva vidékén koncentrálnak mindkét forma; elterjedésüket migrációval magyarázza (GUŠTIN 2011, Fig. 8). M. Dizdar hét csoportra bontotta az emailos La Tène fibulákat a lemezen megfigyelhető mintázat alapján (DIZDAR 2014). Elemzése nyomán feltételezi, hogy a keleti kelta területen több műhely is működhetett a középső La Tène időszak során (DIZDAR 2014, 106–107). A Zenum régiójában előkerült fibulák esetében bizonyítottan látja, hogy ezek valóban a Szerémség keleti részén, helyi műhelyben készülhettek (DIZDAR 2014, 107).

Magyarország területéről korábban mindössze néhány ilyen fibulát ismertünk: Törökszentmiklós–Surjány (2db; STANCIK & VADAY 1971), Szeged–Kiskundorozsma (PILLING & UJVÁRI 2012, 221, Pl. 7.1), Balatonboglár–Berekre-dűlő (JÁKY 2016, Pl. 7.18), valamint egy bizonytalan és közöletlen példány Dunaújváros területéről (GUŠTIN 2011, 126, Fig. 8. (bizonytalan)). Legújabbán Sajópetri–Homoki-szőlőskert temetőből került elő két emailos fibula (SZABÓ 2018). A 28/90 számú objektumban talált példányon a téglalap alakú lemezen hat koncentrikus bemélyítés látható (SZABÓ 2018, Fig. 114), az 57/127-es objektumból előkerült darabon pedig öt háromszög alakú véset figyelhető meg egy négyzet alakú lemezen (SZABÓ 2018, Fig. 106).

Az elmúlt évek során a fémkeresős tevékenységnek köszönhetően ma már 19 darab ilyen töredék ismert a Közép-Tisza-vidékről (17 példány fémkeresésből és kettő a törökszentmiklós-surjányi elpusztult kelta temetőből).

¹ Damjanich János Múzeum, Szolnok; e-mail: kovacs@djm.hu

A LELETANYAG BEMUTATÁSA

A szolnoki Damjanich János Múzeum és a jászberényi Jász Múzeum gyűjteményben található példányok alapján az alábbi típusokat lehet elkülöníteni a négyzetes lemezen kialakított minták csoportosításával:

1. *A lemezen központi 'csillag' alakzat, a sarkokban egy-egy félhold (Törökszentmiklós-típus) (1. kép 1, 7, 9–10)*
Összesen 5 példány sorolható ebbe a csoportba: három fémkeresős találat, kettő pedig a korábbról ismert törökszentmiklói pár (1. kép 7). A típus eddig jellemzően a Tisza-menti területeken bukkant fel. Legismertebb példányai a törökszentmiklói pár, de elképzelhető, hogy egy ismeretlen lelőhelyről származó darab (SELLYE 1939, Pl. II.9) is a Tisza-vidékről származhat (DIZDAR 2014, 103). Szeged–Kiskundorozsma lelőhelyen települési kontextusból, valószínűleg egy épület betöltéséből, illetve annak legfelső rétegében, humuszosítás során találtak egy példányt (PILLING & UJVÁRI 2012, 221, Pl. 7.1). A négyzet alakú lap kitöltése nagyon hasonló a Törökszentmiklóson előkerült, valamint a Sellye I. által közölt példányokéhoz, mivel a központi mintát a sarkokban négy kisebb határolja; azonban maguk a központi alakzatok némileg különbözőek, mert a kiskundorozsmai rombuszhoz hasonló, a törökszentmiklóiak pedig inkább „csillagra” emlékeztetnek.

Törökszentmiklós–Szenttamás lelőhelyen fémkeresőzés során került elő egy töredék (1. kép 9; F. KOVÁCS 2020, Pl. I.9, III.9; 2021, 2. kép 9), melynek közepén jól kivehető a „csillag” alakzat, szélein a sarkokban pedig az íves formák. Kitöltése vörös színű; a tárgy erőteljesen töredékes, mindössze egy gomb látható rajta, sőt a lemez szélei is töredezetek, ennek ellenére biztosan azonosítható. Túrkeve–Vecserke part lelőhelyről szintén fémkeresőzés során került elő egy másik töredék, amely tökéletesen egyezik a korábban bemutatott példányokkal (F. KOVÁCS 2020, Pl. I.10, III.10; 2021, 2. kép 10). Hasonló minta figyelhető meg Gospodinci–Šuma Parohija lelőhelyen talált darabon, azonban a középső és a sarkokban látható alakzatok eltérőek a Tisza-vidéki példányokhoz képest (MEDOVIĆ 1998, 92, Pl. 46.4), így ez nem tekinthető szoros párhuzamnak. Besenyszög–Nagy-Fokorú 3. lelőhelyen egy kisebb fibula lemezének töredéke került elő (1. kép 10; F. KOVÁCS 2020, Pl. I.1, III.1; 2021, 2. kép 1). A lemeznek mindössze negyede maradt meg, ez alapján nehéz megmondani, hogy milyen díszítés lehetett rajta; feltételezhető, hogy hasonló a Törökszentmiklós-típusú példányokhoz, mivel a sarkokban felismerhetők a félköríves díszítések. Az egyetlen megmaradt gombon egy furat látható, melynek aljában zöld színű emailt sikerült azonosítani. A szakirodalomban nincs példa erre a díszítésre.

2. *A lemezen három homokóra-szerű motívum látható (1. kép 5)*

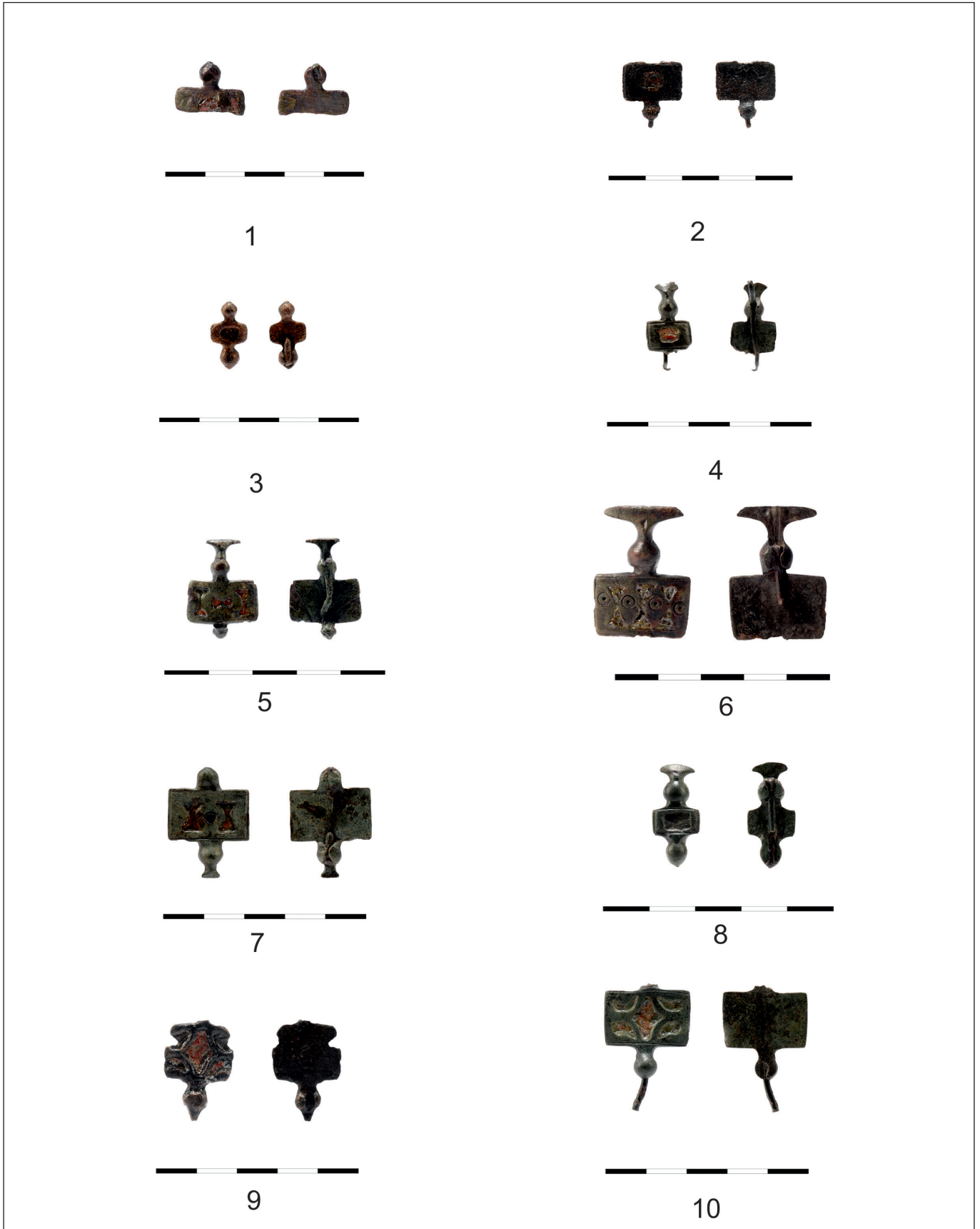
Mindössze egy példány található a gyűjteményben, Kunhegyes–Jajjhalom lelőhelyről. A fibula lemezén három homokóra-szerű motívum látható, melyek közül a középső fektetett a két szélsőhöz viszonyítva (F. KOVÁCS 2020, Pl. I.5, III.5; 2021, 2. kép 5). Pontosán ilyen elrendezés nem ismert; a leggyakoribb minta két homokóra középen egy körrel, pl. Zenum–Kapela (DIZDAR 2014, Pl. 1.11), Căpușu Mare (RUSTOIU 1997), Alba Iulia (DIZDAR 2014, Pl. 2.1) és Obišovce (PIETA 2010) lelőhelyeiről. Telepjelenségből (153. ház) származik egy „homokóra” alakzattal díszített emailos fibula Balatonboglár–Berekre-dülő lelőhelyről (JÁKY 2016, Pl. 7.8), ezen azonban a teljes lemezt kitölti a fektetett minta.

3. *A lemezen egy-egy homokóra motívum határol egy kör alakú bemélyedést*

Mindössze egy példány található a gyűjteményben; ez Tiszajenő–Boc-ér 2. lelőhelyről származik (F. KOVÁCS 2020, Pl. I.7, III.7; 2021, 2. kép 7). A tiszajenői példányhoz hasonlóak ismertek Zenum–Kapela (DIZDAR 2014, Pl. 1.11), Căpușu Mare (RUSTOIU 1997), Alba Iulia (DIZDAR 2014, Pl. 2.1), Obišovce lelőhelyekről (PIETA 2010).

4. *Boljevci-variáns (1. kép 6)*

Mindössze egy példány található a gyűjteményben; ez az előzőhöz hasonlóan szintén Tiszajenő–Boc-ér 2. lelőhelyről került be (F. KOVÁCS 2020, Pl. I.6, III.6; 2021, 2. kép 6). A lemezt három pár, a csúcsainál talán

1. kép. Kelta emailos fibulák Szolnok megyéből. 1. Besenyszög–Nagy-Fokorú 3, 2. Jászfákóhalma–Szászegyház, 3. Jászfákóhalma–Négyszállási tó, 4. Jászfákóhalma–Négyszállási tó, 5. Kunhegyes–Jajjhalom, 6. Tiszajenő–Boc ér 2, 7. Tiszapüspöki–Fehértó-part felett, 8. Törökszentmiklós–Surjány, 9. Törökszentmiklós–Szenttamás, 10. Túrkeve–Vecserke-part

érintkező háromszög díszíti. A háromszögek közt négy koncentrikus kör figyelhető meg. A típus Boljevci-variánsként ismert, amely leginkább a scordiscus magterületen terjedt el (POPOVIC 2002; DIZDAR 2014, Fig. 5). A zöld és világoszöld email jól megmaradt a háromszögekben.

5. A lemezen négyzet alakú minta található (1. kép 2–4, 7)

A legnépesebb csoportot alkotják ezek a példányok, eddig 9 db ismert belőlük. A típus mérete változó; a lemez szélessége 1–1,7 cm között mozog. Lelőhelyeik Tiszapüspöki–Fehértó-part felett (1. kép 7; F. KOVÁCS 2020, Pl. I.8, III.8; 2021, 2. kép 8), Jászfákóhalma–Négyszállási tó (2 db 1. kép 3–4; F. KOVÁCS 2020, Pl. I.3–4, III.3–4; 2021, 2. kép 3–4), Jászfákóhalma–Szászegyház (1. kép 2; F. KOVÁCS F. KOVÁCS 2020, Pl. I.2, III.2; 2021, 2. kép 2), Újszász–Tápió-dűlő (2. kép), Újszász–Nyaraló-halom II. (3. kép), Mezőhék–Kollárt-halom (4. kép), Szajol–Szajolföld II. (5. kép) és Szolnok–Szandaszőlős V. (6. kép). Hasonló típusú fibulák ismertek nagy számban Zenum környékén, köztük egy ép darab is (DIZDAR 2014, 99). A Szarajevó közelében fekvő kamenjačai temetőből is származik egy ilyen típusú fibula, aminek érdekessége, hogy egyfajta csüngőként volt használatban, valamint La Tène B2 Duchcov fibulákkal együtt volt a női sírban (DIZDAR 2014, 100). Ennek a csoportnak a kronológiája még nem tisztázott, mert számos példány kontextus nélküli. J. Todorović és P. Popović a Kr. e. 1. századra keltezi ezeket (TODOROVIC 1971, 150–153, Pl. LXVIII.9, 12, 14; POPOVIC 2002,

2. kép. Emailos fibula Újszász–Tápió-dűlő lelőhelyről

3. kép. Emailos fibula Újszász–Nyaraló-halom II. lelőhelyről

4. kép. Emailos fibula Mezőhék–Kollárt-halom lelőhelyről

5. kép. Emailos fibula Szajol–Szajolföld II. lelőhelyről

6. kép. Emailos fibula Szolnok–Szandaszőlős V. lelőhelyről

352–353, Pl. III.4–5, 7–9). Ilişua lelőhelyről is származik egy hasonló darab; ezt a feltáró régész a Kr.e. 1–2. századra keltezte (RUSTOIU 1997, 99). A korábbi adatok alapján úgy tűnik, hogy ezek a fibulák elsősorban a Szerémség területén készülhettek. A kilenc új Közép-Tisza-vidéki lelet lehet a két régió közti élénk kapcsolatok bizonyítéka, de utalhat egy az alföldi régióban működő műhelyre is.

6. A lemezen szabálytalan mintázat látható

Öcsöd–Kincstári földek lelőhelyről jutott be egy példány, amelynek lemezén négy motívum figyelhető meg (7. kép): középen két egymásba kapcsolódó félkör, a széleken pedig egy-egy homokórára emlékeztető minta. A típus ismeretlen a szakirodalomban.

7. kép. Emailos fibula Öcsöd–Kincstári földek lelőhelyről

8. kép. Emailos fibula Kétpó–Deák dűlő lelőhelyről

7. A lemezen plasztikus karika, téglalapos keretbe foglalva

Kétpó–Deák dűlő lelőhelyről került be egy példány (8. kép). A lemezen plasztikus, szabályos karika centrális pozícióban, ennek belseje és két oldala emailal kitöltött. A típus ismeretlen a szakirodalomban.

ÖSSZEGZÉS

A kelta emailos fibulákkal több kutató is foglalkozott összefoglalóan. A típust elsősorban a scordiscus és tauriscus női viselet egyik elemeként azonosították, mivel a leletek döntő hányada főként e két törzs területéről származik. Egyes típusok esetében (Zemun) pedig a műhely feltételezett helyét is megállapították. Az elterjedési mintázatok alapján joggal volt feltételezhető, hogy a Kárpát-medencében szórványosan felbukkanó emailos fibulák kereskedelem vagy migráció útján jutottak ide az Észak-Balkán vidékéről; ám M. Dizdar összefoglaló tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy akár több műhely is gyárthatott emailos fibulákat.

A Közép-Tisza-vidéken eddig előkerült 19 db emailos fibula arra ösztönzött minket, hogy a korábbi hipotéziseket átgondoljuk, főleg úgy, hogy területünkön kívül eddig összesen mintegy 45 példány ismert, tehát a publikációkból megismerhető darabok mintegy harmada e szűk régióból származik. Ezek alapján feltételezhető, hogy az emailos fibulákat több műhely is készíthette a középső La Tène időszak során; ugyanakkor nem kizárható, hogy a típus eredete a scordiscus területen keresendő. Valószínű, hogy egyes variánsokat/altípusokat meghatározott műhelyekhez lehet kötni; ilyen pl. a Törökszentmiklós-típus, ami döntően a Tisza-vidéken fordul elő. A Boljevci-variáns eddig ismert példányai kizárólag az Észak-Balkánról származnak, kivételt csak egyetlen, Tiszajenő–Boc-ér 2. lelőhelyen talált példány képez; így e típus esetében megalapozott lehet, hogy kereskedelem vagy migráció eredményeként került ennyire messzire az elterjedési magterületől.

A fentebb bemutatott tárgycsoporttal azt kívántam illusztrálni, hogy a civilek által végzett fémkeresős tevékenység milyen mértékben tud hozzájárulni régészeti ismereteink bővítéséhez. E munka révén egy korábban ritkának vélt tárgycsoportról derült ki, hogy a Kr. e. 3–2. század női viseletének hétköznapi eleme volt, melynek bizonyos típusait akár helyben is készíthették, míg másokat távolról hoztak áruként vagy tulajdonosával együtt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dizdar, M. (2014). Bronze Fibulae with Enamel Inlay from Scordiscan Sites. In Berecki, S. (ed.), *Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş 10–13 October 2013*. Bibliotheca Musei Marisiensis Series Archaeologica VII, 97–114.
- Guštin, M. (1984). Die Kelten in Jugoslawien. *Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseum* 31, 305–363.
- Guštin, M. (2011). Eastern Imports from the end of Late Iron Age at Novo mesto / Slovenia. In Măgureanu, D., Măndescu, D. & Matei, S. (eds.), *Archaeology: Making of and Practice. Studies in Honor of Mircea Babeş at his 70th anniversary*. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Bucureşti: Editura Ordessos Muzeul Judeţean Argeş. Piteşti, 239–254.
- Hunyady, I. (1942–1944). *Kelták a Kárpát-medencében*. Dissertationes Pannonicae II.18, Budapest.
- Jáky, A. (2016). Periodization of the Settlement of Balatonboglár–Berekre-Dúlő in the Iron Age. In Berecki, S. (ed.), *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş 8–10 October 2015*. Târgu Mureş: Editura Mega, 97–117.
- Majnarić-Pandžić, N. (1970). *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu*. Acta Musei Cibalensis 2, Vinkovci: Gradski Muzej Vinkovci.
- Medović, P. (1998). Die Geländebegehungen im Raum um das Titeler Plateau 1965 und 1969. In Hänsel, B. & Medović, P. (eds.), *Feudvar I, Das Plateu von Titel und die Šajkaška*. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 13, Kiel: Verlag Oetker/Voges, 41–140.
- Pieta, K. (2010). *Die keltische Besiedlung der Slowakei, Jüngere Latènezeit*. Archaeologica Slovaca Monographiae Studia XII, Nitra.
- Pilling, Zs. & Ujvári, F. (2012). Iron Age Settlement and Cemetery from Szeged–Kiskundorozsma, In Berecki, S. (ed.), *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş, 7–9 October 2011*. Bibliotheca Musei Marisiensis Series Archaeologica V, Târgu Mureş, 217–248.
- Popović, P. (2002). Enamel and Scordisci. *Godišnjak* 30, 349–361.
- Rustoiu, A. (1997). *Fibulele din Dacia Preromană (sec. II î.e.n. – I e.n.)*. Bibliotheca Thracologica XXII, Bucureşti.
- Sellye, I. (1939). *Császárkori emailmunkák Pannoniából*. Dissertationes Pannonicae II.8, Budapest.
- Stanczik, I. & Vaday, A. (1971). Keltische Bronzegürtel “ungarischen” Typus im Karpatbecken. *Folia Archaeologica* XXII, 7–27.
- Szabó, M. (2018). *La Nécropole Celtique à Sajópetri–Homoki-Szőlőskert*. Paris.
- Tatić-Đurić, M. (1970). Zbirka fibula i aplikacija sa emajlom, *Zbornik Beograd* XIV, 81–92.

F. Kovács Péter • Kelta emailos fibulák a Közép-Tisza-vidéken

Todorović, J. (1968). *Kelti u jugoistočnoj Evropi*. Dissertationes et Monographiae VII, Beograd.

Todorović, J. (1971). *Katalog praistorijskih metalnih predmeta, Katalog III*. Beograd: Muzej Grada Beograda.

Todorović, J. (1974). *Skordisci*. Monumenta Archaeologica 2, Novi Sad–Beograd.